

МОРОЗ Б. В.,
студентка V курсу
(Київський національний
торгово-економічний університет)

ЛАЗЬКО Г. З.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри
міжнародного приватного,
комерційного та цивільного права
(Київський національний
торгово-економічний університет)

УДК 347.933.5

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПОНЯТТЯ СУДОВОЇ ПОМИЛКИ

Стаття присвячена визначенню дефініції судової помилки, необхідності та можливості законодавчого закріплення застосування поняття судової помилки в законодавчих актах.

Ключові слова: *судова помилка, формування поняття судової помилки, цивільне судочинство.*

Статья посвящена определению дефиниции судебной ошибки, необходимости и возможности законодательного закрепления применения понятия законодательной ошибки в законодательных актах.

Ключевые слова: *судебная ошибка, формирование понятия судебной ошибки, гражданское судопроизводство.*

The article is devoted to defining the definition of a miscarriage of justice, necessity and possibility of legislative consolidation of the concept of judicial error in the legislation.

Key words: *judicial error, formation of judicial error, civil proceedings.*

Вступ. В історії людства не було і не буде ефективнішого способу захисту прав, ніж судовий. Це викликано самою процедурою розгляду і вирішення судових справ, яка характеризується визначеною сукупністю правил судочинства, що є обов'язковими для всіх його учасників. Загалом судочинство – це процесуальна форма правосуддя з правових конфліктів і засіб здійснення судової влади, єдиним носієм якої є суд.

В Україні покликана захищати права громадян ціла гілка законодавства – судова. Існують різні ланки судових інстанцій, які вирішують спори (конфлікти) в залежності від характеру їх походження. Однією з цих ланок є Конституційний Суд України. Конституційний Суд України самостійно і незалежно здійснює конституційний контроль за допомогою конституційного судочинства. Конституція України визнає конституційне судочинство як самостійний вид судочинства, за допомогою якого здійснюється судова влада (частина 3 статті 124) [1]. Конституційне судочинство врегульоване Конституцією України та Законом України «Про Конституційний Суд України» [2], які визначають послідовність взаємопов'язаних процесуальних дій Конституційного Суду та інших учасників конституційного судочинства,

спрямованих на вирішення конституційних справ відповідно до повноважень Конституційного Суду з метою збереження та зміцнення конституційності в суспільстві і державі.

Функціонування спеціального органу конституційної юрисдикції забезпечує конституційність правових актів та є підставою конституційного правопорядку у демократичній, правовій державі. Конституційний Суд повинен сприяти подоланню конфронтаційних тенденцій між різними гілками влади, посиленню захисту прав людини, належному тлумаченню Конституції

В судочинстві України поступово відбуваються якісні зміни, позитивні наслідки яких ще в повній мірі сприйняті суспільством. Найпринциповішим є те, що на законодавчому рівні зняті будь-які перепони права кожного звернутися до суду за судовим захистом свого порушеного права, а судова практика на сьогодні повністю орієнтована на безумовне виконання вимог статей 55, 124 Конституції України, які закріпили право на судовий захист як конституційний принцип. Вказані зміни в реалізації права на звернення до суду за захистом порушених чи оспорюваних прав і законних інтересів, а також якісні зміни в економічній, політичній та інших сферах суспільного життя привели до значного зросту в судах кількості цивільних та інших справ.

Абсолютна більшість суддів чесно і сумлінно виконують свої службові обов'язки. Проте вони не застраховані від судових помилок, оскільки робота у сфері правосуддя відноситься до одного з найскладніших видів людської діяльності. Кожний суддя зацікавлений в тому, щоб не допускати помилок при розгляді і вирішенні справ. Судова помилка може потягти за собою скасування або зміну судового рішення, що ставить під сумнів професіоналізм судді. Статистика цього може вказувати на якість судової роботи, хоча і не враховує всіх факторів, які характеризують ефективність судової роботи. Слід також враховувати, що не завжди правим є вищий суд при скасуванні чи зміні судового рішення. Негативне значення судових помилок в тому, що вони знижують ефективність правосуддя, принижують авторитет судової влади. Професійний і відповідальний суддя боїться не скасування його рішення чи вироку, а судової помилки як такої, оскільки вона перешкоджає ефективному захисту порушеного чи оспорюваного права. До проблеми судової помилки безпосереднє відношення мають задачі і цілі судочинства, які виступають мірилом при оцінці діяльності суду. Невиконання загальних задач судочинства не приводить до досягнення його кінцевих цілей або значно перешкоджає їх досягнення, а проявляється це у формі судової помилки.

Поняття «судова помилка» постійно застосовується при розгляді й обговоренні матеріалів вивчення стану організації та здійснення судочинства в господарських судах і публікаціях юридичного напрямку, хоча закріплення в Господарському процесуальному кодексі України воно так і не отримало, в результаті чого переважно сприймається як складна теоретична категорія. Більш успішні спроби з наділення цієї категорії правовим визначенням здійснюються у Російській Федерації. Так, поняття «судова помилка» офіційно використовується вищими судовими інстанціями і Конституційним Судом РФ. Це поняття застосовується як аксіоматичне при характеристиці мети такого компонента судового захисту, як перегляд судових актів. Водночас сьогодні існує вже кілька дисертаційних досліджень і ціла низка наукових праць, присвячених дослідженню судових помилок, зокрема наукові праці Г.А. Жиліна, Ю.О. Заїки, Г.З. Лазько, Є.В. Леонтьєва, С.Я. Фурса, М.Й. Штефана, С.В. Щербак С.В тощо.

Постановка завдання. Існує об'єктивна необхідність юридичного окреслення правової категорії та визначення її місця в системі судочинства в межах судової практики та доктрини, що є додатковим обґрунтуванням необхідності існування інституту перегляду судових актів та запропонування поняття судової помилки як відображеного в судовому акті результату діяльності судді (складу суду), який здійснюється у формі діяння, нерегламентованого процесуальними та матеріальними нормами, наслідками якого стає порушення прав та законних інтересів.

Результати дослідження. Судова помилка – це не лише наслідок всієї процесуальної діяльності при розгляді справи. Всі послідовні дії, що вчиняються судом та сторонами по справі на кожному етапі процесу, повинні здійснюватись відповідно до їх прав та обов'язків

і у встановленні строки. Слід зазначити, що диспозитивні права та обов'язки мають не лише учасники процесу, а й суд (що багатьма судьями безпідставно нехтується). Протягом всього процесу суд виконує різні задачі для досягнення окремих проміжних цілей і зобов'язаний давати згоду лише на такі дії учасників процесу, які відповідають їхнім правам та обов'язкам. Самі по собі дії учасників процесу не тягнуть виникнення та руху процесу. Якщо дії суб'єктів процесу вчиняються всупереч їх правам та обов'язкам, хоча вони і санкціоновані судом, то дії самого суду будуть помилковими, що буде наслідком суддівської помилки.

Часто основну причину суддівських помилок вбачають в недоліках юридичної (професійної) підготовки (кваліфікації) судді. Однак їх професія, крім хороших знань, потребує вміння правильно застосовувати ці знання до різноманітних та складних фактичних обставин, які виникають по справі. Прогалини у професійній підготовці нерідко призводять до суддівської помилки, але їх не можна (у кожному разі) зводити лише до недоліків у юридичній кваліфікації (юридичній освіті), оскільки майстерність судді потребує й інших знань, а також комплексу професійних навиків і якостей, багато з яких набуваються лише при наявності певного досвіду роботи на посаді судді.

Судова діяльність пред'являє до судді і багато інших вимог, які відносяться до індивідуальних властивостей і психологічної структури його особистості, де теж необхідно шукати витоки суддівської помилки. Суддя не робот, і помилки бувають і при іншій складній людській діяльності, і шкода, що вони у багатьох випадках негативно впливають на імідж судової влади, на ефективний захист прав громадян, юридичних осіб. Головне, аби така суддівська помилка, яка, на жаль, була, є і буде (оскільки маємо річ з людським чинником), не була навмисною, таку суддівську помилку потрібно уникати і там, де її можливо передбачити, і там, де судді зобов'язані це передбачити.

Виконання професійних обов'язків потребує від суддів значних здібностей і творчих можливостей, емоційно-вольових та інтелектуальних якостей високого рівня, правильного відношення до інших, а також до себе і своїх обов'язків. Він повинен бути здібним до правильних рішень і дій у складних ситуаціях, до встановлення доброзичливих стосунків з людьми, володіти високорозвиненими почуттями справедливості, розумності, добропорядності і чесності, виявляти рішучість і наполегливість для досягнення цілей. Не дарма у новому Цивільному кодексі України вперше введено такі загальні засади цивільного законодавства наряду з іншими як справедливість, добросовісність та розумність (стаття 3) [3].

Однією з необхідних умов для досягнення цілей правосуддя, а значить і для зменшення суддівських помилок, є незалежність суду (судді) при прийнятті рішень. Незалежність судді визначається статусом професії і тим особливим становищем, яке він займає в суспільстві. Суддя повинен чітко дотримуватися вимог закону і правил суддівської етики, бути безкорисливим, неупередженим, наполегливим, а буває, що потрібно проявляти і справжню мужність за для того, щоб протистояти незаконному і дуже грубому (що вбачається останнім часом) втручанням при здійсненні правосуддя з боку інших сил, силових структур, різних посадових осіб.

Слід зазначити, що все це разом переважно стосується ідеальної особистості судді, якщо брати з позицій підвищених вимог до професійної діяльності у сфері правосуддя. Навряд чи таких суддів можливо знайти, але прагнути до цього повинен кожен суддя. Тут виникає проблема в тому, що належне вивчення особистості кандидатів у судді не проводиться, а при організації професійного навчання суддів не тільки не враховуються їх індивідуальні психологічні властивості, а й не враховуються психологічні особливості самої діяльності при здійсненні правосуддя, не залучаються психологи, які взагалі вивченню такої діяльності приділяють незначну увагу. Останні публікації, які надаються членами Вищої ради юстиції або кваліфікаційними комісіями, вказують на те, що при доборі кандидатів у судді вивчається лише їх професійна підготовка.

Суддя повинен напрацьовувати наявність особистої твердої позиції при розгляді кожної справи, відстоювати їх і приймати самостійні рішення відповідно до неї. Звичайно, що цьому повинно передувати ретельне дослідження і аналіз обставин справи, вивчення нормативної бази, врахування думок всіх учасників процесу, досвідчених колег.

З недоліками особистості, як правило, пов'язані також недбалість і упушення судді при здійсненні правосуддя, результатом чого нерідко є неправильне та несвоєчасне проведення деяких процесуальних дій при розгляді справи. Тут немає прямої залежності, однак недбалість та упушення при здійсненні правосуддя часто і є причиною суддівської помилки. Чітке визнання причин помилок надає можливість напрацювати заходи для їх попередження і усунення, а при правильному визначенні таких помилок вони становляться очевидними.

На жаль, відомі випадки, коли суддя свідомо може вибрати такий варіант поведінки, який суперечить вимогам судочинства, наперед знаючи, що тим самим будуть порушені законні права інших учасників процесу. Наприклад, призначає до розгляду справу з явним порушенням процесуальних строків, переносить розгляд справи багато разів через погану організацію процесу, не виконує процесуальні норми, які йому, звичайно ж, відомі (зокрема вирішує справу у відсутності когось з учасників процесу, відносно яких немає даних про їх повідомлення про час та місце розгляду справи або не існують повідомлення неналежним чином, призначає експертизу за відсутності осіб, які беруть участь у справі і які мають право поставити експерту свої запитання тощо). Такі порушення, скоріш за все, вважатимуться умисною формою і суддівською помилкою, якщо будуть порушені права та законні інтереси суб'єктів процесу.

Водночас слід враховувати, що правосуддя – це настільки складна сфера людської діяльності, що нерідко винність у суддівській помилці є умовною. В умовах змагального процесу, коли на сторонах лежить обов'язок довести наявність або відсутність в них суб'єктивного матеріального права, від судді вимагаються значні зусилля для досягнення таких цілей судочинства, як законність і обґрунтованість рішення, якщо якась зі сторін проявляє пасивність при виконанні своїх процесуальних обов'язків, розуміти нові співвідношення процесуальних можливостей та обов'язків сторін. У цьому випадку потрібно максимально дотримуватися встановленої законом процедури вирішення справи, де передбачається активність суду в змагальному процесі. Крім цього, необхідно знайти правильне вирішення колізії (взаємодії) принципів процесу, таких як диспозитивність і змагальність, з одного боку, і законність, з іншого боку.

Не слід забувати і про наявність проблеми суддівського розсуду, під яким розуміють повноваження судді вибирати варіант дії з кількох альтернатив, коли всі вони є законними. Вищестоящі суди можуть вибрати іншу альтернативу і, як наслідок, рішення може бути скасоване, тобто присутня суддівська помилка. В цьому випадку мова може йти про суддівську помилку, яка детермінована особистою переконаністю судді в правильності, законності та обґрунтованості прийнятого рішення.

Для запобігання суддівській помилці слід вивчати і правильно, відповідно до фактичних обставин, застосовувати правові позиції Конституційного Суду України, сформульованих у його рішеннях, а також позиції Верховного Суду України, які висловлені у постановках Пленуму і по конкретним справам. Щоправда, деякі постанови Пленуму Верховного Суду України уже не в повній мірі відповідають вимогам Конституції, новим прийнятим законам. Та й правові позиції, які закладені в рішеннях по окремим справам, не завжди є бездоганними, суперечать одна одній. Нерідко буває, що правова позиція Верховного Суду України з однієї й тієї ж категорії справи з часом змінюється під впливом різних обставин, і, як наслідок, з'являється суддівська помилка, що негативно впливає на якість роботи судді, яка від нього не залежала (докладніше це викладено у виступі Голови Верховного Суду В.Т. Маляренка у «Віснику ВС України» за 2002 рік, № 5) [4, с. 3–5].

Від судової помилки слід відрізнити зловживання, яке вчиняється навмисно, коли навмисно порушуються законні права учасників процесу. Надмірне порушення процесуальних строків розгляду справ є тією причиною, яка негативно впливає на авторитет правосуддя, на імідж їх носіїв – суддів, які не завжди мають під собою об'єктивні причини. В законодавстві ще не існує єдиного визначення поняття судової помилки. З цього приводу безліч науковців ведуть дискусії і не можуть дійти єдиного висновку. В цивільному судочинстві судову помилку визначають як невідповідність результату процесуальної діяльності суду з цільовими

установками судочинства, які закріплені в нормах цивільного процесуального права. Між тим у процесуальній літературі поняття «судова помилка» досі не розглядалася як аксіома. Слід визнати, що питання про поняття, ознаки та причини судової помилки, як і раніше, є дискусійним. Необхідно також визнати, що в дослідженні цих питань є очевидні прогалини, які не дозволяють мати цілісну картину, цілісний погляд на досліджуване явище. На нашу думку, ввести поняття «судова помилка» потрібно на вищому рівні – на рівні тлумачення Конституційного Суду України, а не просто наукової доктрини.

Судова помилка в найвужчому сенсі слова розуміється як неправильне поведіння або судження суду, що виразилося в порушенні норм матеріального або процесуального права, в результаті якого було порушено право учасників цивільного чи кримінального судочинства на судовий захист. Однак важливо розуміти, що судова помилка не включає в себе наявність умислу або навмисних дій. Незважаючи на те, що деякі автори висловлюють думку про те, що судова помилка є порядком дії судових працівників і наслідком таких дій, які не відповідають цілям самого правосуддя, слід зауважити, що будь-яка умисна дія має під собою вольову дію, а не помилку. Багато авторів зводять поняття судової помилки лише до засудження і покарання будь-якої особи за злочин.

Під судовою помилкою в той же час варто розуміти недоліки, будь-яке порушення закону, допущене під час порушення і розслідування кримінальних справ, а також помилки в процесуальній діяльності, в тому числі і в діяльності компетентної особи, яка є носієм відповідних прав і обов'язків. Виходячи з цього, констатуємо той факт, що судові помилки завжди пов'язані з порушенням юридичних норм, допускаються тільки судом або суддями, і всі помилки за допомогою правових засобів можуть бути усунені. У підходах до визначення поняття судової помилки вбачається закономірність, наявність якої не дозволяє повною мірою погодитися з думкою Є.В. Леонт'єва про те, що «до сьогодняшнього дня в науці цивільного процесу відсутній єдиний підхід до визначення сутності цього юридичного явища». Необхідно розглянути позиції ряду авторів.

1) Правозастосовчу (в тому числі і судову) помилку М.М. Вопленко розумів як «той, що суперечить нормам матеріального чи процесуального права і не досягає справжніх цілей правового регулювання, результат владної діяльності спеціальних суб'єктів правозастосування, який кваліфікується як помилковий компетентним органом в особливому акті» [5, с. 41].

2) І.М. Зайцев визначає судову помилку як дію судових працівників, що не відповідає цілям правосуддя, або наслідки такої дії. Судові помилки є «неправильністю (дії, результати дій), що свідчить про недосягнення цільових установок судочинства» [7, с. 8; 8, с. 91].

3) О.Г. Трішина визначила судову помилку як похибку в діяльності уповноваженого суб'єкта (суду), що порушує норми процесуального та (або) матеріального права, не досягає цілей цивільного судочинства, в результаті якої акт правосуддя або окрема процесуальна дія стає неправомірним [11, с. 102].

4) Г.А. Жилін зазначає, що судова помилка по цивільній справі є не що інше, як розбіжність результату процесуальної діяльності суду з цільовими установками судочинства, закріпленими в нормах цивільного процесуального права [6, с. 4].

5) Судова помилка в розумінні Б.В. Красильникова – це допущений судом відступ від цілей і завдань цивільного судочинства, встановлений в процесуальному порядку уповноваженою судовою інстанцією [9, с. 76].

6) Л.В. Трофімова судову помилку бачить як неправильну дію судових працівників, що перешкоджає досягненню ними певної мети і тягне за собою настання негативних наслідків [12, с. 130].

7) І навіть Є.В. Леонт'єв відзначає відсутність єдності у підходах до визначення судової помилки і пропонує віднести її до сфери інтелектуальної діяльності судді, визнає, що судова помилка є «однією з перешкод, що лежать на шляху досягнення цілей цивільного судочинства» [10, с. 129].

Основні теоретичні дослідження такого явища, як судова помилка, були проведені І.М. Зайцевим в його дисертаційній, монографічній та інших роботах. Всі інші автори (за

винятком М.М. Вопленко) є в тій чи іншій мірі його послідовниками, що розвивають і доповнюють (в залежності від цілей власного дослідження) окремі теоретичні положення його праць. Саме тому так близькі за своєю сутністю їх визначення судової помилки. Дискусії між авторами виникають з питань, чи є судова помилка винним правопорушенням; з якого моменту можна говорити про те, що має місце судова помилка; є судова помилка розумовою діяльністю або її результатом.

Наведені вище визначення судової помилки, дані в різний час різними авторами, дозволяють наочно показати закономірність сформованого погляду на судову помилку на невідповідність цілям цивільного судочинства (або розбіжність результату судової діяльності з цільовими установками судочинства). Головне полягає в тому, що судова помилка однозначно пов'язана з поняттям цілей цивільного судочинства.

Висновки. Провівши дослідження поглядів науковців щодо поняття судової помилки, ми можемо зробити висновок, що судова помилка – це результат судової діяльності, який не збігається з метою цивільного судочинства, а також із виконанням його основних завдань. Підсумовуючи, зазначимо, що з метою розроблення ефективної системи недопущення в майбутньому судових помилок, на наш погляд, необхідно провести цілий ряд комплексних досліджень та визначити основні підстави існування такого ефекту, як судова помилка.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30.
2. Про Конституційний Суд України : Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 49. – Ст. 272.
3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року: Офіційний текст. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 464 с.
4. Виступ Голови ВСУ В.Т. Маляренка // Вісник ВСУ України. – 2002. – № 5. – 48 с.
5. Вопленко М.М. Помилки у правозастосуванні: поняття та види / М.М. Вопленко // Сов. держава і право. – 1981. – № 4. – С. 41.
6. Жилін Г.А. Цільові установки цивільного судочинства та проблема судової помилки / Г.А. Жилін // Держава і право. – 2000. – № 3. – С. 4.
7. Зайцев І.М. Усунення судових помилок у цивільному процесі / І.М. Зайцев. – Саратов, 1985. – 201 с.
8. Зайцев І.М. Судові помилки / І.М. Зайцев // Вдосконалення законодавства і правозастосовчої діяльності. – Ярославль, 1989. – С. 91.
9. Красильников Б.В. Судова помилка по цивільній справі як наслідок недосконалості матеріального і процесуального законодавства : дис. ... канд. юрид. наук / Б.В. Красильников. – М., 2002. – 76 с.
10. Леонтьев Є.В. Помилка судді в механізмі реалізації норм цивільного процесуального права / Є.В. Леонтьев // Актуальні проблеми процесуальної цивілістичної науки. – Саратов, 2003. – С. 129–132.
11. Трішина О.Г. Проблема судового контролю у цивільному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук / О.Г. Трішина. – Саратов, 2000. – 102 с.
12. Трофімова Л.В. Підстави до скасування судових рішень, що не вступили в законну силу : дис. ... канд. юрид. наук. / Л.В. Трофімова. – Саратов, 1999. – 130 с.

